

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ –
БИТОЛА
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ**

**ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВОЈ НА РУРАЛЕН ТУРИЗАМ ВО СЕВЕРОИСТОЧНИОТ
ПЛАНСКИ РЕГИОН НА МАКЕДОНИЈА**

Кандидат: Марија Нешковиќ
Број на индекс 85

Ментор: Проф. Др. Иванка Нестороска

СОДРЖИНА

1. Вовед	3
2. Преглед на литературата	4
2.1. Теоретски осврт на руралниот туризам	4
2.2. Тенденции на развој на руралниот туризам	5
3. Методи и материјали	6
4. Резултати и дискусија	7
4.1. Состојби на рурален туризам во Македонија и Североисточниот плански регион ..	7
4.2. Предизвици и проблеми за развој на рурален туризам во Североисточниот плански регион	10
4.3. Перспективи и можности за идниот развој	11
4.4. Практики и примери од Североисточниот плански регион	13
4.5. Дискусија на резултатите	15
5. Заклучок и препораки	16
Користена литература	18

ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВОЈ НА РУРАЛЕН ТУРИЗАМ ВО СЕВЕРОИСТОЧНИОТ ПЛАНСКИ РЕГИОН НА МАКЕДОНИЈА

Марија Нешковиќ

Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Македонија
marija.neshkovich@icloud.com

Проф-Др. Иванка Нестороска

Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Македонија
ivanka.nestoroska@uklo.edu.mk

Апстракт

Руралниот туризам има големо значење во одржливиот развој на туризмот, бидејќи прво може да придонесе за социјалната и културната регенерација на локалните заедници, потоа позитивно да влијае на локалната економија, а на крајот и да придонесе за подобрување на националната економија. Истражувањето има цел да ги идентификува главните тенденции и предизвици во развојот на руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија. Преку анализа на статистички податоци и релевантна литература, истражувањето ја истражува улогата на диверзификацијата на понудата, автентичните искуства, одржливоста и вклучувањето на локалната заедница во развојот на овој вид туризам. Наодите укажуваат на недоволно искористен туристички потенцијал во регионот, ограничен од инфраструктурни пречки, недоволна промоција и недостиг на сместувачки капацитети. Оттука, постои потреба од систематска поддршка од локалните и државните институции, засилена маркетинг стратегија и поголеми инвестиции за обнова и подобрување на инфраструктурата, а воедно донесување на стратегии за искористување на протенцијалот и предностите на регионот.

Клучни зборови: рурален туризам, Североисточен регион, Македонија.

1. Вовед

Денес, во современиот свет, во ерата на дигитализација и технолошки бум, животот е олеснат во многу сегменти, но загрозен на многу повисоко ниво, отколку бенефитите што ги конзумира. Турбулентниот, многу динамичен и стресен живот наметна многу здравствени проблеми со кои се соочуваме, а решението луѓето сè почесто го бараат во руралниот туризам. Луѓето стануваат свесни за своето здравје и ги разбираат причините кои го нарушуваат, па почнуваат да бараат други алтернативи за балансирање на урбаниот живот и проблемите кои ги носи истиот. Враќањето кон природата сè повеќе се манифестира како една од подобрите солүции од повеќекратни причини, а трендот е поизразен во постиндустриските цивилизации, со поизразена желба за повлекување од градовите. Мирот и тишината, покрај чистиот воздух, вода, органска храна, пропратени со попријатна и посвежа клима за разлика од урбаните и сè потопли бетонски средини, сè почесто ги привлекуваат луѓето да практикуваат рурален туризам. Руралните области привлекуваат жители на урбаните средини кои бараат одмор од градскиот живот, но можеби и кратко бегство. Оттука, со оглед на неговите бројни придобивки, не е изненадувачки што руралниот туризам стана катализатор за рурална регенерација (Нурипул и др. - Nooripoor et al., 2021).

Од друга страна, развојот на руралниот туризам е од големо значање за државата, бидејќи е важен фактор за развој на туризмот поради нивниот капацитет да ја зачуваат традиционалната култура и етнокултурното наследство, помага да се намалат предизвиците со кои се соочуваат руралните заедници, а поддршката на локалната заедница (која е директно влучена во сите облици на руралниот туризам) има директно влијание врз развојот, квалитетот и одржливоста на туристичката дестинација (Стетик - Stetic, 2012). Иако економското влијание на руралниот туризам не се смета за значајно, со самото тоа што придонесува за развој на целокупниот туризам во државата и со оглед на тоа дека дури и во мал обем има добар потенцијал бидејќи значајно средство за рурален развој се смета за важен сегмент на економијата (Нојмаер и Полерман - Neumeier & Pollermann, 2014).

Оттука, предметот на ова истражување е состојбата со руралниот туризам во Македонија, со посебен фокус на Североисточниот плански регион, со цел да се презентира состојбата, да се откријат слабостите, предизвиците и потенцијалите преку кои може да се подобри руралниот туризам. Мотивацијата за истражувањето доаѓа од прекрасната природа и многуте убави рурални места со кои располага Македонија, кои нудат можности за развој на туризам, но сè уште се неискористени целосно. Поради, ова, се надеваме дека истражувањето ќе даде вредни сознанија и ќе допринесе за тоа. Истражувањето одговара на прашањето: Кои се тенденциите, предизвиците и можностите за развој на руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија? Испитува три хипотези, кои се насочени кон анализа на состојбата на руралниот туризам во целата држава во споредба со регионалните држави, подобрување на руралниот туризам во Североисточниот плански регион и најголемите ограничувачки фактори. Се користи комбиниран пристап, нудејќи преглед на релевантна литература, анализа на статистички податоци за периодот 2017–2024 година, содржинска анализа и дескриптивна статистика, прикажана преку графикони и табели, како и споредбена анализа на трендови и разлики.

2. Преглед на литературата

2.1. Теоретски осврт на руралниот туризам

Во современото општество, вниманието се префрли кон алтернативен начин на поминување на слободното време, што доведе до форма на туризам позната како „рурален туризам“. Според Светската туристичка организација на Обединетите нации, руралниот туризам е „вид туристичка активност во која искуството на посетителот е поврзано со широк спектар на производи генерално поврзани со активности базирани на природата, земјоделство, рурален начин на живот/култура, риболов и разгледување знаменитости. Активностите за рурален туризам се одвиваат во неурбани (рурални) области со следниве карактеристики: мала густина на население, пејзаж и користење на земјиштето доминирано од земјоделството и шумарството и традиционална општествена структура и начин на живот“ (Туризам на ОН - UN Tourism, 2024). Може да се каже дека руралниот туризам се гради врз специфики на селата, како што се отворени простори, контакт со природата и локалната заедница, а притоа витална улога има локалното население.

Според, Организацијата за економска соработка и развој, руралниот туризам е туризам:

- Лоциран во рурални области;
- Функционално рурален;
- Рурален по обем;
- Традиционален по карактер;
- Одржлив и
- Може да се јави во многу различни видови, претставувајќи го сложениот модел на рурална средина, економија и историја (Лејн - Lane, 2013).

Тој хармонично ги комбинира:

- Природните ресурси, вклучително: географска локација, релјеф, клима, хидрологија, пејзаж, ловишта и риболов, лозја и овоштарниц;
- Општествените ресурси како: културно-историски знаменитости, археолошки локалитети, музеи, споменици, гостопримство на локалното население, автентична гастронимија, органска храна, локален јазик, менталитет, обичаи и традиции, фолклор, уметност, култура, етнографија и итн.) и
- Специфични производи кои го илустрираат уникатниот идентитет на руралната област, со што се покриваат потребите на потрошувачите во врска со три елементи на туристичките производи: сместување, храна и слободно време, со цел да се обезбеди одржлив локален развој, обезбедувајќи нова модерна визија за оваа форма на туризам (Паресишвили, Кварацхелија и Мирзаева - Paresishvili, Kvaratskhelia & Mirzaeva, 2017).

Низ литературата, генерално руралниот туризам е дефиниран како туризам со силна компонента на рурална средина и култура. Едноставно кажано, руралниот туризам е секаов вид активност што се одвива на село. Па така, за рурален туризам се смета секој туризам што промовира рурален живот, рурална уметност, култура и наследство, со што придонесува за економска и социјална корист за локалната заедница. Целта е да им се обезбеди на гостите индивидуализирано внимание, вкус на препознатлив рурален живот и можност да се вклучат во обичаи, активности и секојдневниот живот.

2.2. Тенденции на развој на руралниот туризам

Руралниот туризам најчесто не се создава на плански начин, туку руралните дестинации растат органски, што значи дека се развиваат бавно, воглавно заради тоа што услугите што ги нуди руралниот туризам не се стандардизирани и нивниот квалитет може значително да варира од место до место, особено поради континуираните новитети, кои се јавуваат од повеќе причини, односно руралниот развој е под влијание на повеќе фактори:

- **Дигитализација и промоција преку социјални медиуми** - Особено во текот на последните години, значајна трансформација на информационите извори во туристичката индустрија се случи со преминот од традиционалните во дигиталните медиуми. Дигитализацијата и глобализацијата доведоа до растечка зависност на луѓето, а со тоа можеме да кажеме и на туристите од интернетот, кој им овозможува да носат информирани одлуки откако ќе ги истражуваат дестинациите и ќе го планираат патувањето. Социјалните медиуми, значително ја изменија динамиката на оваа индустрија, овозможувајќи им на туристите да пристапат до непристрасни и автентични информации што им помагаат во текот на целиот процес на донесување одлуки за патување (Наг и Гилитвала - Nag & Gilitwala, 2019). Глобалниот пораст на дигиталната поврзаност донесоа промени во начинот на кој туристите ја перципираат и користат информацијата, а социјалните медиуми претставуваат еден од главните обликувачи на модерниот туристички маркетинг, овозможувајќи истакнување на разни понуди за да ги задоволат потребите на добро информираното туристичко население, кое бара нови возбуди, забави и квалитетно трошење на времето во природа. Затоа, одговорните во локалните заедници и малите бизниси почнаа масовно да ги користат социјални медиуми и онлајн платформи за промоција и резервации на нивните дестинации, со што се зголемува можноста за избор на дестинацијата.

- **Диверзификација на туристичката понуда** - Руралните туристички локации беспрекорно ги инкорпорираат традиционалните принципи како што се реципроцитет, доверба и локална соработка за да создадат препознатлива, еколошки одговорна туристичка понуда (Јха - Jha, 2021). Лејн (Lane, 1994) посочува дека руралниот туризам опфаќа туристички активности што се наоѓаат во рурални средини, се рурални по обем и функционално зависат од природните, културните и човечките ресурси на селото. Ајтуг и Микаели (Aytuğ & Mikaeili, 2017) го категоризираат во четири основни форми врз основа на постојните истражувања: урбано-приградски туризам, живописен екотуризам, агротуризам и туризам на културното наследство, додека според (Јха - Jha, 2021), вклучува земјоделски, културен, природен, авантуристички и екотуризам, со оглед на тоа што е инхерентно поврзан со еколошките форми на туризам, поради што често се опишува како тесно поврзан со концептот на одржлив туризам. Дополнително може да вклучи: велнес туризам, спортски туризам (возење велосипед, пешачење, скијање, планинарење и сл.) (Шајн и Финер - Shajn & Finer, 2023). Така, доколку туристичката понуда е поразновидна, постои поголема можност да привлече различни туристи, согласно нивните интереси. Интересите на луѓето за различни, и додека едни сакаат да видат што повеќе историски знаменитости, или да дознаат повеќе за пронајдоците на локалните археолошки наоѓалишта, други уживат додека планинарат.

- **Зголемена побарувачка за автентични искуства** - Туристите сè повеќе бараат автентични, локални доживувања, традиционална храна, култура, обичаи и сè повеќе се заинтересирани за начинот на живот на руралното население. Стандардниот туризам

одезбедува стандардизирани услуги, а со тоа и стандардизирани искуства. Но, современите туристи сакаат повеќе, па покажуваат интереси да бидат вклучени во разни локални активности, како подготовка на традиционална храна, помагање во земјоделски активности, учество во локалните културни, религиозни или традиционални настани (Јха - Јха, 2021), како на пример Галичката свадба во Македонија, која привлекува бројни туристи од целиот свет. Покрај тоа, автентичните искуства во руралните средини обично се поврзуваат со здрав начин на живот, еколошка почит и одржливост за новата генерација туристи кои бараат забава (Будеану и др. - Budeanu et al., 2016).

- **Еко-туризам и одржливост** - Обезбедувањето одржливост, особено на долгорочна одржливост и имплементирањето еко-пријателски туризам, е важен тренд денес. Одржливиот рурален туризам подразбира хармонизирање на економските, еколошките и социјалните цели на заедницата, притоа оптимизирајќи ги предностите и недостатоците за клучните засегнати страни и избегнување намалување на природните ресурси и нивниот квалитет (Саксена и др. - Saxena et al., 2007). Денес, масовно се промовираат сместувачки капацитети со еколошки стандарди, локално произведена храна и активности што не го нарушуваат еколошкиот баланс, што е уште еден добар начин за развој на руралниот туризам.

- **Поддршка на локалната економија и заедницата** - Руралниот туризам придонесува кон долгорочна перспектива за руралните заедници. Претставува позитивна поддршка за подобрена рурална инфраструктура, нови можности за работа, подобрена благосостојба и подобар животен стандард (Џафари и Пур - Jafari & Pour, 2014). Денес сè повеќе се зголемува свеста дека руралниот туризам придонесува за економски развој на локалното население, па се случува масовна вклученост на локалните производители и занаетчиј во туристичката понуда. Така, од економски аспект, се зголемуваат приходите кај населението, што понатаму резултира со промена во структурата на трошоците, зголемени инвестиции, се подобрува транспортната и комуникациската инфраструктура, а воедно и се равниваат економски сектори кои се опфатени во туристичката понуда или ја надополнуваат истата (Кумита и др. - Kummitha et al., 2021). Наизоставен е и позитивниот социјален ефект, кој особено се одразува врз младите луѓе, бидејќи тие се најчесто се најпогодени од економските нестабилности и невработеност. Руралниот туризам допринесува за намалување на миграцијата од руралните кон урбаните средини, создавајќи услови за стабилизирање на населението преку отворање нови и разни можности за вработување (Ујсал - Uysal, 2016; Лундберг - Lundberg, 2017). Дополнително, руралниот туризам поттикнува културна и образовна размена, овозможувајќи туристите да се запознаат со традициите, обичаите и историјата на локалното население, со што се гради позитивен имиџ на селото, регионот и државата (Ујсал - Uysal, 2016; Лундберг - Lundberg, 2017; Кумита и др. - Kummitha et al., 2021). Локалните власти се свесни за ваквите можности кои ги нуди руралниот туризам, па се повеќе се активираат и инвестираат во подобрување на инфраструктурата и модернизација на руралните средини, што вклучува изградба на патишта, изградба на туристички објекти, реставрација на културни и туристички објекти итн. (Ивона и др. - Ivona et al., 2021).

3. Методи и материјали

Во ова истражување се користи комбиниран пристап, односно истражувањето има квалитативен и квантитативен карактер, бидејќи се базира и на теоретски осврт на

релевантната литература и на анализа на статистички податоци.

Истражувањето одговара на истражувачкото прашање: Кои се тенденциите, предизвиците и можностите за развој на руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија?

Хипотезите на истражувањето се:

X1: Руралниот туризам во Македонија бележи подобрување, но сепак и понатаму е значително под нивото на соседните држави.

X2: Руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија бележи подобрување, особено по пандемијата со коронавирусот, но во споредба со другите плански региони и понатаму е на најниско ниво.

X3: Најголеми ограничувачки фактори за развој на руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија се недостатокот на инфраструктура, слаба промоција и ограничувачки сместувачки капацитети.

Методи за собирање и анализа на податоци се:

- Преглед на релевантна литература за конципирање на теоретскиот дел од трудот, со користење на научни трудови, извештаи, стратегии и публикации за рурален туризам во Македонија;
- Анализа на статистички податоци (број на туристи, ноќевања, капацитети) за периодот 2017–2024 година;
- Содржинска анализа на литературата за обработка на квалитативните податоци и дескриптивна статистичка анализа за обработка на квантитативните податоци, прикажана преку графикони, табели и индикатори;
- Споредбена анализа и идентификување на трендови и разлики низ анализираниот период.

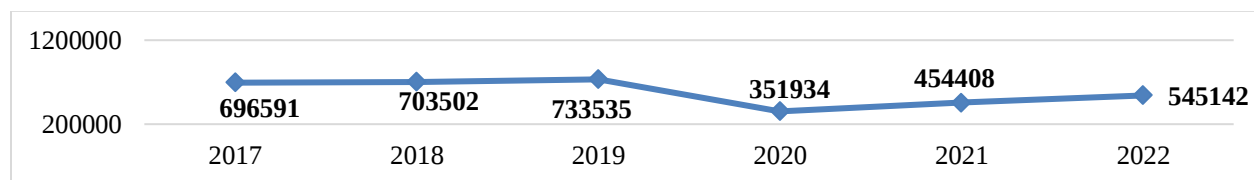
Материјали и извори кои се користени во истражувањето се:

- Податоци и публикации од меѓународни организации (Туризам на ОН - UN Tourism, ОЕЦД - OECD);
- Научни и стручни трудови за рурален туризам;
- Официјални статистички публикации (Државен завод за статистика на РСМ, Еуростат - Eurostat);
- Национални и регионални извештаи за туризам.

4. Резултати и дискусија

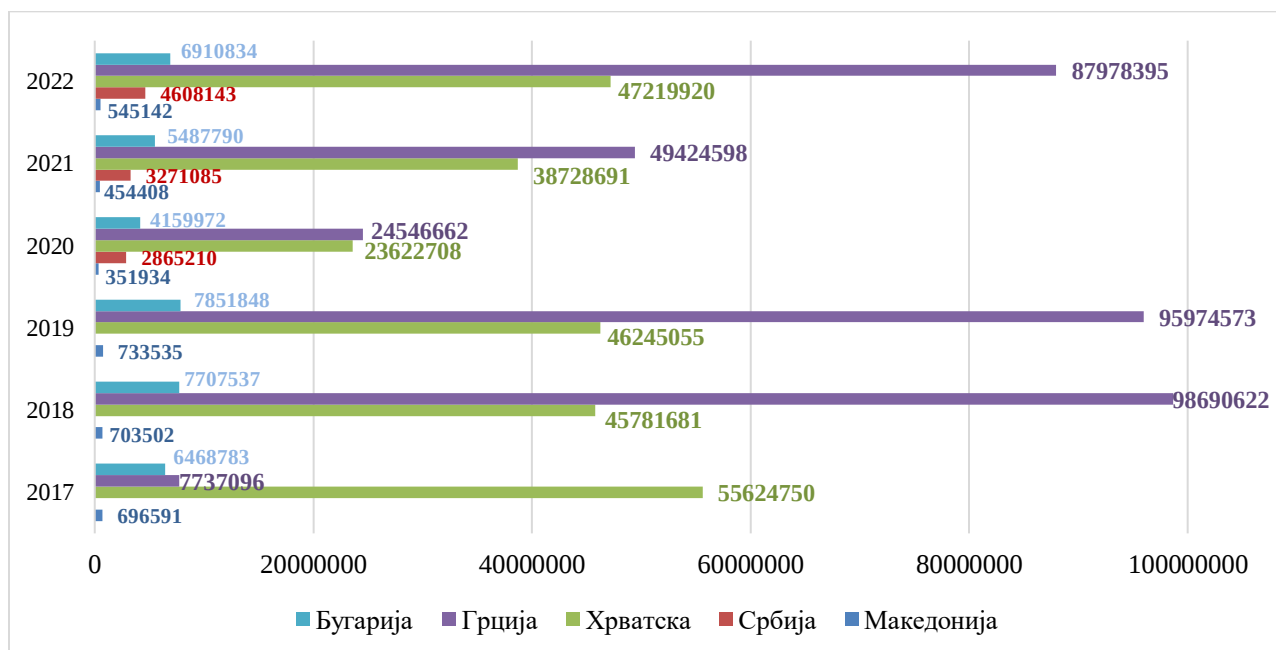
4.1. Состојби на рурален туризам во Македонија и Североисточниот плански регион

Руралниот туризам во Македонија го следи светскиот тренд, бележејќи нагорен тренд на посетите (графикон 1).

Графикон бр. 1: Ноќевања поминати во рурални туристички сместувачки капацитети во Македонија во период 2017-2022

Според податоците на Еуростат (Eurostat, 2025), руралниот туризам во Македонија во периодот од 2017 до 2022 година покажува динамичен тренд со јасно изразени фази на раст, пад и постепено закрепнување. Во првите три години од анализираниот период се забележува стабилен пораст на бројот на ноќевања во рурални средини, од 696591 во 2017 година до 733535 во 2019 година, што значи дека имало зголемен интерес за руралниот туризам во нашата држава. Сепак, во 2020 година бројот на ноќевања драстично опаднал на само 351934, што е намалување од 52% во однос на 2019 година. Овој пад е директна последица од пандемијата со корона висрусот и ограничувањата во движењето, што исто така беше светски проблем и предизвика пад на активностите и посетителите на руралниот туризам на глобално ниво. Македонија, со својата релативно малку развиена инфраструктура за рурален туризам, беше уште почувствителна на овие промени. Со олеснувањето на рестриктивните мерки, во 2021 година бројот на рурални ноќевања започна да расте и достигна 454408. Трендот на постепено закрепнување продолжува и во 2022 година, кога бројот на ноќевања се зголемува на 545142. По пандемијата, интересот за посета на рурални средини во Македонија се зголеми, бидејќи туристите бараат дестинации со помалку гужва, отворен простор и можности за еко и гастрономски туризам (Ангеловска, 2021), но сепак, и покрај позитивната динамика, Македонија до крајот на 2022 година не го достигна нивото од пред пандемијата. Дополнително, споредено со некои соседни држави, Македонија е на најнезавидно ниво во однос на посетителите за рурален туризам. Сепак, бројот на рурални посетители во Македонија и соседните држави покажува јасни трендови кои се силно условени од глобалната пандемија и постпандемското закрепнување (графикон 2).

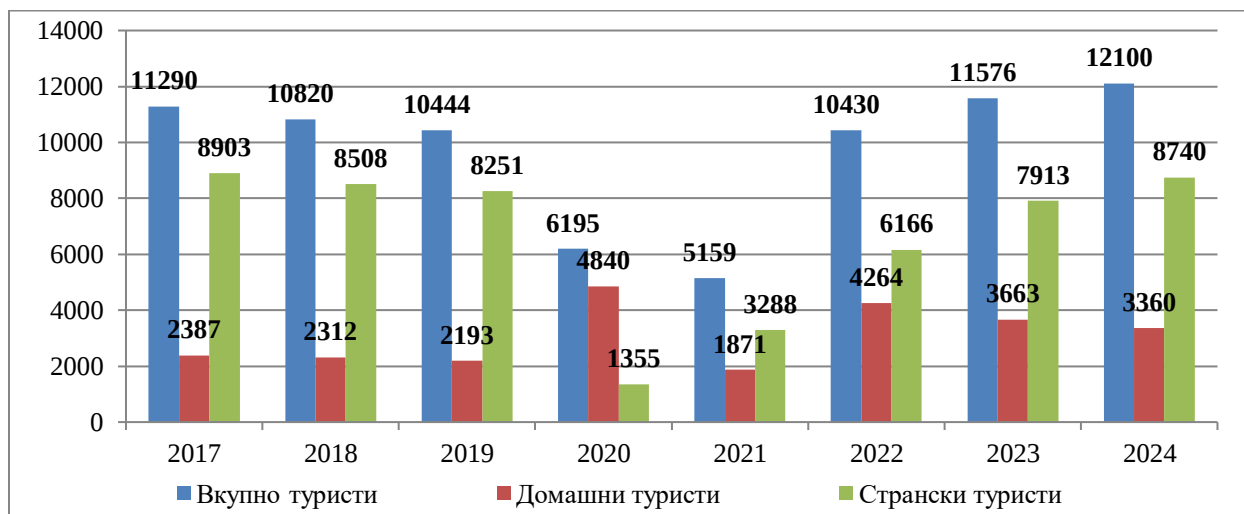

Графикон бр. 2: Ноќевања поминати во рурални туристички сместувачки капацитети во соседните држави во период 2017-2022

Имено, како што гледаме од графиконот 2, пред кризата постои тенденција на пораст на посетителите и ноќевањата, а за време и по пандемијата серизен пад на бројот на ноќевања, и ненадминување на проблемот до крајот на 2022 година, бидејќи ниту една

држава не успеала да го врати бројот на ноќевања како на почетокот, односно во 2017 година. Во Србија падот е уште понагласен од Македонија. Во 2020 година се регистрирани нешто повеќе од 2,8 милиони рурални ноќевања, но веќе во 2022 бројот се зголемува до над 4,6 милиони, што укажува на посилно закрепнување во споредба со Македонија. Кај Хрватска и Грција, трендовите се полоши. Двете земји имаат високи посети пред 2020, односно Хрватска над 46,2 милиони, Грција околу 96 милиони во 2019 година. Пандемијата донела и за нив драстичен пад, па во Грција бројот на ноќевања паднал на малку повеќе од 24,5 милиони во 2020 година, а во Хрватска на 23,6 милиони. Но, закрепнувањето кај овие две држави е позабележливо во текот на 2022 година. Во Грција се забележани 88 рурални милиони ноќевања, што е блиску до нивото пред пандемијата, што укажува на добра ревитализација на руралниот туризам во Грција. Во Хрватска состојбата е уште подобра, па бројот на ноќевања во рурална средина во 2022 година се искачила на над 47,2 милиони, што дури ги надминува претпандемските бројки. Бугарија покажува слична траекторија, со пораст од 6,5 милиони во 2017 година до над 7,8 милиони пред отпочнување на пандемијата во 2019 година, па потоа голем пад за 46% на околу 4,2 милиони во 2020 година, и постепено закрепнување, достигнувајќи над 6,9 милиони ноќевања на туристи во 2022 година. Во однос на регионот, Грција убедливо предначи со број на рурални туристи и ноќевања, додека Македонија е најслабо посетена, и во најдобриот период (во 2017 година) не достигнува 1 милион рурални ноќевања.

Североисточниот Регион е еден од осумте плански региони на Македонија. Се простира на североисточниот дел на државата, по течението на реките Пчиња и Крива Река. Од надвор граничи со Србија, Косово и Бугарија, а од внатр со Скопскиот и Источниот Регион. Го сочинуваат 6 општини и 192 населени места, од кои 189 се рурални населби. Ги опфаќа општините: Куманово, Крива Паланка, Кратово, Ранковце, Липково и Старо Нагоричане, со вкупна површина од 2310 km² и зафаќа 9% од територијата на Македонија. Главен центар на регионот е Куманово. И Североисточниот Регион беше повеќе посетуван во периодот пред пандемијата, иако се забележува и пред тоа благ пад на бројот на посетителите, од 11290 во 2017 година на 10444 во 2019 година. Поизразено е намалувањето на странски туристи. Домашните туристи во овој период се движат од 2200 до 2400, додека странските туристи се над 8000 до 9000, што покажува дека главниот придонес во туризмот во регионот доаѓа од странски туристи (графикон 3).

Графикон бр. 3: Туристи во Североисточниот Регион во период од 2017 до 2024 година

Податоците на Државниот завод за статистика на Македонија (2025) покажуваат голем пресврт во 2020 година, кога најмногу поради пандемијата, вкупниот број на туристи опаѓа драстично на 6195. Домашни туристи беа повеќе странските 4840 наспроти 1355, што укажува дека рестрикции за движење и за патувања ги примора македонските граѓани да се фокусираат на посета на домашни дестинации и практикување домашен туризам. Во 2021 година се забележува скромно заздравување, со зголемување на бројот на туристи на 5159, но бројките сè уште се далеку од пред-пандемските. Во оваа година, странски туристи биле 1871, што е подобрување, но сепак значително пониско од пред 2020 година. Во споредба со другите региони, подолго време во Североисточниот регион ноќевале најмал број туристи и сите останати региони имале неколкукратно повеќе ноќевања во споредба со Североисточниот регион (Министерство за локална самоуправа, 2020). На пример во 2019 година, Вардарскиот регион кој е претпоследен по бројот на ноќевања има речиси пет повеќе ноќевања, односно 48590, Североисточниот има остварено само 10444.

4.2. Предизвици и проблеми за развој на рурален туризам во Североисточниот плански регион

Предизвиците и проблемите за развој на рурален туризам во Североисточниот плански регион се повеќе. Но, ќе ги нагласиме најважните и најсериозните. Првично, иако регионот располага со огромни потенцијали за рурален туризам, огромен проблем е патната инфраструктура до многу од локалитети, дополнително усложнето со недоволната супраструктура, како недостиг на вода, систем за канализација, слаб електричен напон, недостапен интернет, потоа немање туристичка сигнализација и водичи, недостатокот на сместувачки и угостителски капацитети, итн. Овој проблем особено се манифестира особено во зимскиот период, што директно влијае на бројот на посетители (Терзиќ и др., н.д.). Поради ограничените инвестиции, како од централната и локалните власти, но и од странски инвеститори, регионот се соочува со недостаток на сместувачки капацитети (Агенција за промоција и поддршка на туризмот, 2022).

Како што е познато добрата реклама е клучна за продажба на производот, отсуството на промоција, маркетинг и пласман на специфичен производ е друг сериозен проблем (Агенција за промоција и поддршка на туризмот, 2022). Регионите се ретко претставени во национални и меѓународни туристички промоции, па затоа локалните производи и автентични искуства остануваат непознати за пошироката публика. Недостигот на дигитална промоција и интернет присуство дополнително ја ограничува видливоста на регионот (УНДП - UNDP, 2020).

Североисточниот регион заостанува по сите клучни економски индикатори во однос на националниот просек и сите останати региони, со најниска вредност на индекс на развој повеќе од 10 години. Во споредба со сите други региони, североисточниот регион содржи најмалку мали и средни бизниси, како и најмалку големи бизниси. Ова е меѓу факторите што придонесуваат за ниското ниво на економска активност во оваа област, што се гледа во подпросечните економски резултати како што се високата стапка на невработеност, нискиот БДП по глава на жител итн. (Министерство за локална самоуправа, 2020). Селата во Македонија се соочуваат со иселенички тенденции, драстичен пад на населението, нарушување во возраста и образовната структура, исклучително неповолни економски услови, ниско ниво на вработеност и активност (најголем процент на

невработени од сите региони (Министерство за локална самоуправа, 2020)), неповолен степен на диверзификација на економските активности и сл. Отука, мал е бројот младо и работоспособно население, писмено и економски моќно за да се занимава со рурален туризам, па очекувано е отсуството на иницијативност, ентузијазам, активност и на претприемачки дух (Терзиќ и др., н.д.). Младите луѓе кои би можеле да бидат носители на туристичка понуда се сè помалку присутни во руралните редини (Миливојевиќ и др. - Milivojević et al., 2023), што го отежнува развојот на мали семејни бизниси, кои се важни за руралниот туризам. Исто така, во оваа насока, поради остарување на руралното население и помала писменост, често недостасуваат знаења и вештини кај локалното население за организирање и управување со туристички активности. Недостасуваат обуки за угостителство, водичка служба, дигитален маркетинг и користење на ИКТ алатки за промоција на локалните атракции (Димитров и Петревска, 2022).

Државата не обезбедува доволно средства и инвестиции за да можат младите да се справат со овие проблеми, ниту обезбедува бенефиции за туристичките оператори, агенции и водичи, за организирање и реализација на туристички престој на туристи. Иако се носат планови и стратегии за развој на руралниот туризам во Македонија, нивната имплементација е често недоволна или неефикасна и повеќето активности не се дел од долгорочна визија за развој, односно се се ад-хок (Петревска и Чинговски, 2021).

4.3. Перспективи и можности за идниот развој

Македонија има богата основа за развој на рурален туризам кој ги спојува природните и културните вредности со современите потреби на туристите. Клучната предност лежи во автентичноста, разновидноста на понудата и можноста туристите да се поврзат со локалното население и традицијата. Богатото културно наследство и прекрасните природни пејзажи ја прават се попривлечна и за домашни и за странски посетители. Македонија постепено се развива во дестинација во развој за одржлив туризам.

Исто така, и Североисточниот плански регион на своите посетители им нуди незаборавно туристичко доживување, исполнето со секојдневни активности и можности за уживање за различни групи на туристи. Се карактеризира со природен потенцијал, културно наследство, автентична гастрономија и традиции. Планините и ливадите, се богати со бујна вегетација, чист воздух и чисти води, богати со флора и фауна. Традиционалните јадења приготвени од локалното население кое нуди сместување, е доживување само по себе, кујната збогатена со органски произведена храна е незаборавно искуство. Овој дел од Македонија е културна ризница, која нуди уживање во занаети, обичаи и фолкор, а ората и носиите оставаат без здив. Селаните и денес се облекуваат во носии и се навистина прекрасна слика и уживање за очите. Глетката е несекојдневна и може да се види само некаде во селата, поради што претставуваат вистинска атракција. Регионот е сведок на минатото, бидејќи изобилува со бројни културно-историски знаменитости, религиозни објекти и археолошки локалитети. Македонија е земја со претежно рурален карактер и руралните простори покриваат над 80% од националната територија, поради што руралниот развој е една од основните политики за регионален развој на национално ниво (Терзиќ и др., н.д.). Генерално, руралниот туризам во Македонија најчесто се случува во форма на планински туризам, езерски туризам, манастирски туризам и бањски туризам (Димитров и Петревска, 2022). Руралните ресурси

според Терзиќ и соработниците (н.д.) се прикажани во табела 1.

Со што се располага	Каде се применува	Како се применува	Што се нуди како услуга
• Чиста природа • Културноисториски споменици • Верски објекти • Селска архитектура • Здрава исхрана • Вековна традиција • Гостопримство	• Планинска рурална средина (престој во населба, активности во фарма, активности во природна средина: планинарење, скијање, планински велосипедизам, јавање на коњи и магариња, посета на бачило, собирање шумски плодови, билки) • Ридска рурална средина (престрој во населба, активности во фарма, активности во природна средина: пешачење, рекреативно трчање, јавање магариња, коњи, активности во овоштарник, нива, лозје, итн.) • Рамничарска рурална средина (активности нива, овоштарник, лозје) • Езерска рурална средина (капење, пливање, сончање, риболов итн.) • Речна рурална средина (пливање, рекреација, риболов)	• Примарна дејност (ретко) • Секундарна дејност (често) • Дополнителна дејност (најчесто) • Агротуризам (сместување и исхрана) • Останати видови (гастрономски, вински, екотуризам, едукативен, ловен риболовен, спортски, рекреативен, авантуристички, здравствен, културен, верски и др.	• Сместување • Храна • Производи • Сувенири • Традиција (обичаи, слави, фолклор итн.)

Табела 1: Рурални ресурси во Македонија

Табелата покажува дека земјата има разновидни рурални ресурси како што се чистата природа, културно-историските споменици, верските објекти, традиционалната архитектура, вековните обичаи и, секако, препознатливото македонско гостопримство. Овие елементи претставуваат основа за креирање на автентична туристичка понуда која може да привлече домашни и странски посетители. Природните погодности, како што се релјефот на планините и другите геоморфолошки и пејзажни елементи што можат да ги задоволат потребите на излетниците, рекреативците, спортистите, организаторите на настани и други туристи, се особено ценети за растот на руралниот туризам. Клисуре, кањони, пештери, природни камени, карстни полиња, песочни формации, поствулкански

форми и феномени, геоморфолошки профили, карактеристични петрографски и минералошки примероци, заштитени природни појаси и одредени региони (резервати, природни паркови и национални паркови) кои изобилуваат со ендемски растителен и животински свет се примери за уникатни геоморфолошки атракции. Хидрогеографските атракции се различни од речните извори и топлиите извори, термоминералните извори, реките, езерата и водопадите, и природни и вештачки. Религиозните структури, како што се црквите и манастирите, спомениците, спомен-обележјата, археолошките локалитети, традиционалната архитектура и културните настани, преовладуваат меѓу вештачките ресурси што се наоѓаат во руралните средини и се важни туристички атракции во државата, чиј туристички капацитет може значајно да придонесе за државата.

Едни од главните атракции се во регионот се планинскиот туризам (Осоговски Планини, Козјак, Герман и Билина Планина), културно-историскиот туризам (Пелинце, Кокино) и манастирскиот туризам (Осоговскиот манастир). Од природните атракции, камени и денудациони форми се издвојуваат Кокино и Куклица, реките Крива Река и Пчиња, со живописна флора и разновидна фауна. За туризмот важни се културно-историските споменици, па една од попознатите е мегалитската опсерваторија Кокино, потоа Цоцев Камен, Големо Градиште, споменмузејот „АСНОМ“ во Пелинце и др. Од културно-забавните и спортските манифестации, поважни се: Макфест, Џој фест, Гоцеви денови, Пастрмајлијада, Денови на оризот, Пијанечки малешевски средби, итн. (Терзиќ и др., н.д.).

Туристичките ресурси со кои располага Североисточниот регион најчесто се применуваат во планинските и селските средини, каде што туристите имаат можност да уживаат во активности како пешачење, планинарење, афроуд возење и натпревари, агротуризам. Во верските рурални подрачја, пак, главен фокус се манастирите и црквите, додека рекреативните рурални средини овозможуваат спортски и забавни активности како риболов, лов и зимски спортови. Фестивалите, концерти и разни други настани од забавен карактер се наизоставен дел во понудата. Оттука, може да констатираме дека како целата држава, така и овој регион нуди разновидна, атрактивна и забавна туристичка палета што ги обединува природните убавини со културнотоисториско и духовното наследство, во која се огледуваат predisпозициите за развој на руралниот туризам.

4.4. Практики и примери од Североисточниот плански регион

Во подножјето на Осоговските планини, распослан од двете страни по течението на Крива Река, гордо се изига северо-источниот македонски бисер - Крива Паланка. Мирно и тивко градче, со мирни и гостољубиви жители, на своите посетители им нуди уживање незаборавно туристичко доживување, исполнето со секојдневни активности и можности за уживање за различни групи на туристи.

Крива Паланка има значајно културно-историско наследство. Но, најпознати се манастирот Свети Јоаким Осоговски и црквата Свети Димитриј. Гордо исправен, немо сведочи на стотиците години поминати во турско ропство, но сепак во мир и спокој, недопрен од разорната човечка рака. Тоа е кривоаланечката гордост - манастирот Свети Јоаким Осоговски, кој полека израсна во главна туристичка атракција може да се каже дури и во целиот Североисточен регион. Овој манастир важи за еден од најсветите објекти во Македонија. Изграден е во времето на византискиот император Манојло (1143-1180) и е посветен на пустиникот и чудотворецот чие име го носи, кој бил посветен монах и брат на

Свети Прохор Пчињски, Свети Гаврил Лесновски и Јован Рилски. Сите имаат манастири именувани по нив. Свети Јоаким Осоговски во преградите на Осоговските Планини, кои како да го штитат и чуваат недопрен до денес и покрај многуте премрежја низ кои минал манастирот. Манастирот е богат со живописни слики, богат и вреден иконостас, многу икони кои го оставаат секој посетител без здив. Посетителите секогаш си одат водувени од глетката. Најзначајниот дел е иконостасот кој бил реставриран во 1932 година од Папрадишки. Една од најкарактеристичните фрески е извонредната композиција позната како „Евангелската проповед на апостол Павле“, на која народната носија од кривоаланечко зрачи со сета своја убавина и рустика. До манастирот се издига помала црква посветена на Света Богородица, наречена Пресвета Богородица, која првично била изградена во XII век, но нејзиниот денешен изглед датира од XIV век. Градена е во византиски стил и претставува една од првите средновековни цркви во Македонија и живописана во најново време. Во блиската околина има и други згради, кои потсетуваат на активностите што се случувале овде, како дестилерија, пекара на влезот од манастирот и поранешните штали, кои биле изградени во 1905 година и каде се чувала стока за потребите на монасите и на гостите на манастирот. Наоколу може да се видат и остатоците од стариот цевковод, што се користел за транспорт на млеко од блиските села до манастирот (МРС, n.d). Конаците и денес стојат, а т.н. Владиковиот конак нуди сместување. Главниот конак во која некогаш биле сместени фамилиите, потоа само калуѓерите и домаќинот на манастирот, и поскоро време и туристи, поради што била препознаена потребата да се догради кујна со трпезарија, што се случило во 1995 година. Секоја година на големиот православен празник Пресвета Богородица на 28-ми и 29-ти август, манастирот го посетуваат илјадниците луѓе од зејмата и пошироко. Манастирот е отворен за верници, посетители, патници и добронамерници. Туристичките можности на Крива Паланка значајно се проширија од 5 септември 1987 година, кога е основана Меѓународната ликовна колонија „Св. Јоаким Осоговски“, со која се оживеа концептот за свеж дизајн на содржини и оживување на сместувачките капацитети на манастирот. Колонијата ја започнаа скадемските сликари Петар Мазев, Димитар Стојчевски, Никола Иванов-Балтон, Златко Стефанов и Јордан Михајловски. Од тогаш манастирот стана отворен за уметност и неистражени духовни форми како резултат на поддршката што оваа уметничка манифестација ја доби од Митрополитот Полошко-кумановски, г-н Кирил, кој ја препозна потребата од нешто ново. Така, оживувањето на десетвековното наследство на манастирот како центар на културата, образованието и духовноста го означи почетокот, а оттогаш бројни автори, уметници и туристи го посетиле манастирот токму поради колонијата.

Мегалитската опсерваторија Кокино која беше откриена во 2001 година, се наоѓа на планинскиот врв Татикев Камен во општина Старо Нагоричане, на приближно 30 километри североисточно од Куманово и 6 километри до границата со Србија. Датира од бронзеното доба (околу 1800 год. п.н.е.) и сместена е на 1.010–1.030 метри надморска височина. Се состои од две платформи со разлика во висина од 19 метри, подредени по источната страна кои служеле како обсерваториум за следење на сонцето и месечината, а со каменливи маркери прецизно се означувале зимската и летна солстиција и рамнодневница. Зачувани се четири камени седишта познати, кои гледаат на исток и преку кои најверојатно се правеле астрономски набљудувања. Артефактите пронајдени на локацијата датираат од 1800 година п.н.е., што значи дека локацијата е стара повеќе од 3800 години (Северна Македонија Безвременска - North Macedonia Timeless, n.d.). Тука се

пронајдени фигурини на луѓе и животни. Исто така, пронајдени се керамички садови, а некои од нив се изложени во музејот во Куманово (Моја Македонија Блог - My Macedonia Blog, n.d.). Препознавајќи ја важноста на ова богатство, во 2008 година, Министерството за култура го прогласи Кокино за заштитено културно наследство. Во 2009 година, Кокино е номинирано за застапување во УНЕСКО, како пример за добро сочувано бронзено-античко светилиште со астрономско значење (УНЕСКО - UNESCO, n.d.). Кокино не само што го привлече вниманието на македонската јавност, туку предизвика светска заинтресаност, особено кога американската вселенска организација НАСА го стави на списокот на антички опсерватории, заедно со мегалитот и светски познат Стоунхенџ во Велика Британија (Моја Македонија Блог - My Macedonia Blog, n.d.). Локалните жители се трудат да раскажуваат приказни за Кокино и речиси постојано таму има некој локалец кои ги забавува и информира посетителите за минатото на Кокино, обидувајќи се посетителите да ја осетат синергичната врска меѓу науката и духовноста во праисториската ера. Од откривањето до денес, геолошките карактеристики, ритуалните и астрономски функции, како и приказните за археолошките наоди, ритуалите што се изведувале, церемониите, керамичките садови, обредите поврзани со култот на плодност, итн., привлекуваат многу посетители. Одржувањето и промоцијата на Кокино не само што ја зголеми заинтересноста за рурален туризам во регионот, туку придонесе и кон зачувување на националниот идентитет и помага за развој на локалните заедници, осовено во околината на Куманово.

4.5. Дискусија на резултатите

Во однос на хипотезата X1: Руралниот туризам во Македонија бележи подобрување, но сепак и понатаму е значително под нивото на соседните држави, податоците за периодот 2017-2022 година покажуваат дека руралниот туризам во Македонија бележи позитивен раст, особено во годините пред пандемијата, стагнирање за време на пандемијата и јасни знаци на закрепнување во постпандемскиот период. Но, бројките се релативно ниски во споредба со соседните земји. Највисокиот број ноќевања во Македонија не достигнува 1 милион ноќевања, што е многу малку во споредба со бројот на ноќевања, на пример, во Хрватска и Грција, кои изнесуваат десетици милиони. Ова укажува дека, иако постои зголемен интерес и раст на домашниот и странскиот пазар, Македонија останува маргинализирана во регионален контекст. Овие наоди сугерираат дека X1 е потврдена.

Во однос на хипотезата X2: Руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија бележи подобрување, особено по пандемијата со корона вирусот, но во споредба со другите плански региони во давата и понатаму е на најниско ниво, резултатите покажуваат дека и оваа хипотезата е потврдена. Податоците од графикон 3 покажуваат дека Североисточниот регион имал стабилен број туристи пред пандемијата, но со доминација на странски посетители. Падот во 2020 година е драстичен, што е последица на глобалните рестрикции, но и на структурните слабости на регионот. Во 2021 и 2022 година се забележува постепено закрепнување, главно благодарение на домашните туристи кои се пренасочиле кон домашни дестинации. Сепак, споредбата со останатите региони покажува дека Североисточниот плански регион останува на најниско ниво во земјата по број на туристи и ноќевања. На пример, во 2019 година Вардарскиот регион имал петпати повеќе ноќевања од Североисточниот. Тоа укажува дека закрепнувањето е

присутно, но е многу послабо изразено од останатите региони и има потреба од итни мерки за подобрување, бидејќи состојбата во овој регион веќе подолг временски период е маргинална во однос на руралниот туризам.

Во однос на хипотезата Х3: Најголеми ограничувачки фактори за развој на руралниот туризам во Североисточниот плански регион на Македонија се недостатокот на инфраструктура, слаба промоција и ограничувачки сместувачки капацитети, резултатите ја поддржуваат и оваа хипотеза. Недостатокот на патна и туристичка инфраструктура (патишта, канализација, интернет, туристичка сигнализација), ограничените сместувачки и угостителски капацитети, како и отсуството на промоција се клучни пречки за развој. Дополнително, економската слабост на регионот, иселувањето на младите и недостигот од обучен кадар за туризам ја комплицираат ситуацијата. Овие фактори создаваат маѓепсан круг во кој регионот и покрај природните и културните богатства не успева да привлече доволен број туристи. Проблемот со неефикасна имплементација на стратегиите и недоволната поддршка од државата исто така е сериозен ограничувачки фактор.

Сумирано, сите три хипотези на истражувањето се потврдени преку резултатите. Македонија бележи постепен раст во руралниот туризам, но заостанува зад соседите. Североисточниот плански регион е особено ранлив, иако има голем потенцијал за рурален туризам. За да се надминат ограничувањата, потребни се инвестиции во инфраструктура, развој на сместувачки капацитети, поинтензивна промоција и поддршка за локалното население да се вклучи во туристичкиот сектор. Само преку системски и долгорочни решенија регионот може да ги искористи своите природни и културни ресурси за да стане конкурентен на домашниот и регионалниот пазар.

5. Заклучок и препораки

Како целата држава Македонија, така и Североисточниот регион располага со бројни ресурси, природни и вештачки, од археолошки, културноисториски, забавноспортски карактер. Но и покрај тоа, руралниот туризам е на многу ниско и далеку од посакуваното ниво, а во Североисточниот регион состојбата е многу посериозна отколку другите, со оглед на најчестите и најсериозните економски проблеми, како невработеноста и миграцијата, но и во поглед на туризмот - најмалку посети од туристи и најмалку ноќевања подолг временски период. Затоа, со цел да се зголеми интересот за посета не само на странски туристи, туку и на домашните (бидејќи тие ги познаваат добро актуелните состојби и проблеми) потребни се долгорочни системски активности поддржани од релевантните институции на национално, регионално и локално ниво, како и нивна координација со туристичките организации и приватниот сектор (Терзиќ и др., н.д.). Затоа ќе бидат потребни заеднички напори во различни димензии, од формулирање политики до градење капацитети и меѓусекторска соработка. Со здружување на ресурсите и експертизата на соодветни лица од различни сектори, можат да се обезбедат точни податоци и да се генерираат наоди, кои ќе помогнат во креирање соодветни политики базирани на докази, кои се усогласуваат со потребите и приоритетите на развојот на руралниот туризам. Но, најпрвин треба да се воспоставт соодветна организациска структура задолжена за планирање и развој на туризмот во Североисточниот регион, затоа што само на локално ниво властите без поддршка од повисоко ниво не можат и немаат доволно ресурси ниту да креираат соодветна стратегија, ниту да ја реализираат, што повторно ја нагласува важноста од активно учество на чинителите не само на локално,

туку и на регионално и национално ниво.

Други препораки се:

1) Соработката меѓу локалните самоуправи и давателите на сместувачки капацитети, туристичките оператори, транспортните услуги и другите засегнати страни. Задолжување по едно лице од секоја општина во регионот да биде дел од тим кој ќе ја координира соработката. Тие дополнително да бидеат задолжени за развој на промотивен материјал и негова дистрибуција до целни инвестициски субјекти во земјата и странство и да учествуваат на разни инвестициски форуми, саеми и инвестициски конференции;

2) Усогласување на стандардите на Европската унија, што може да го подобри квалитетот и конкурентноста на понудите за рурален туризам, овозможувајќи на овој начин усогласување со најдобрите меѓународни практики во Европа. Усогласените закони за туризам може да ја подобрат сигурноста кај странските граѓани, перципирајќи го туризмот во Македонија безбедна како и домашниот;

3) Субвенционирање на приватниците кои се трудат да разработат сопствен туристички или угостителски бизнис, парично, но и со давање објекти кои не се употребуваат за други намени, или непрофитабилни објекти, за да заживеат на одреден временски период без паричен надоместок за тоа (на пример, 5 години, потоа корисникот да почне да си плаќа кирија) и сл.;

4) Обезбедување помасовни ресурси (капитални објекти) од локалните самоуправи, како што се земјиште, згради или други објекти, за да се стимулира претприемништво, инвестиции и создавање работни места во руралната заедница;

5) Подобрување на патната, комуналната и интернет инфраструктура;

6) Покренување кампањи за подигање на свеста на локалното население за придобивките од туризмот;

7) Инвестирање во програми за обука, образование и развој на вештини, засегнатите страни можат да ги оспособат локалните заедници, туристичките професионалци и креаторите на политики да ги задоволат еволуирачките барања на туристичката индустрија, да ги следат иновациите и да обезбедат одржлив развој на руралните туристички дестинации. Тоа има потенцијал да предизвика лавина од идеи за збогатување на туристичката понуда. Потребна е обука на млади луѓе и претприемачи за подобрување на нивните знаења, вештини, стимулирање на нивната креативност и иновативност со цел создавање нови бизниси кои имаат висок потенцијал за развој на руралниот туризам;

8) Поддршка и помош за одржување на занаетите кои се на изумирање, и заживување на некои кои порано биле многу присутни, а до денес целосно исчезнале. Занаетите се уникатни и особено се привлечни за секој турист;

9) Покренување проактивна и агресивна промотивна кампања за руралниот туризам, како на локално, така и на регионално и национално ниво;

10) Промовирање на државата со ангажирање на домашни и странски познати лица, кои ќе раскажуваат за убавините и содржините кои стојат на располагање на туристите од целиот свет.

Користена литература

- Агенција за промоција и поддршка на туризмот. (2022). *Годишен извештај за туризмот во Република Северна Македонија*. Скопје: АППТ.
- Ангеловска, Н. (2021). Влијанието на пандемијата COVID-19 врз развојот на руралниот туризам во Македонија. *Гласник на Институтот за географија*, 55(1), 45–56.
- Aytuğ, H. K. & Mikaeili, M. (2017). Evaluation of Hopa's rural tourism potential in the context of European Union tourism policy. *Procedia Environmental Sciences*, 37, 234-245.
- Budeanu, A., Miller, G., Moscardo, G., & Ooi, C. S. (2016). Sustainable tourism, progress, challenges and opportunities: An introduction. *Journal of Cleaner Production*, 111(B), 285–294.
- Eurostat. (2025). *Nights spent at tourist accommodation establishments by degree of urbanisation and coastal/non-coastal area and NUTS 2 region*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TOUR_OCC_NIN2DC_custom_7018945/default/table?lang=en
- Dimitrov, N. & Petrevska, B. (2022). *Possibilities for Development of Rural Tourism in North Macedonia*. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(3), 45–53.
- Државен завод за статистика. (2025). *Број на туристи, по региони, по години*. https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat_TirizamUgostitel_Turizam_TuristiNokevanja/375_Turizam_Reg_Turisti_ml.px/table/tableViewLayout2/
- Ivona, A., Rinella, A., Rinella, F., Epifani, F., & Nocco, S. (2021). Resilient Rural Areas and Tourism Development Paths: A Comparison of Case Studies. *Sustainability*, 13, 3022.
- Jafari, M. & Pour, S. A. (2014). Effects of economic, social and environmental factors of tourism on improvement of Perceptions of local population about tourism: Kashan touristic city, Iran. *AYER*, 4, 72–84.
- Jha, S. S. (2021). Rural tourism – Empowering local people and fostering community development. *EPRA International Journal of Agriculture and Rural Economic Research*, 9(7), 54–60. <https://doi.org/10.36713/epra7954>
- Kummitha, H. R., Kolloju, N., Jancsik, A., & Szalók, Z. C. (2021). Can Tourism Social Entrepreneurship Organizations Contribute to the Development of Ecotourism and Local Communities: Understanding the Perception of Local Communities. *Sustainability*, 13, 11031.
- Lane, B. (1994). What is rural tourism? *J. Sustain. Tourism*, 2, 7–21.
- Lane, B. (2013). *INDUSTRIAL HERITAGE AND AGRI/RURAL TOURISM IN EUROPE*. IP/B/TRAN/FWC/2010-006/Lot5/C1/SC2. European Union, Brussels.
- Lundberg, E. (2017). The importance of tourism impacts for different local resident groups: A case study of a Swedish seaside destination. *J. Destin. Mark. Manag*, 6, 46–55.
- Марковиќ, С., & Петров, В. (2020). Рурален туризам во Македонија – состојби и перспективи. *Економски развој*, 22(3), 101–115.
- Milivojević, M., Terzić, A., Dimitrov, N., & Petrevska, B. (2023). Rural tourism challenges in the Western Balkans: A comparative analysis. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 21(2), 234–248.
- Министерство за локална самоуправа. (2020). ПРОГРАМА ЗА РАЗВОЈ НА СЕВЕРОИСТОЧЕН ПЛАНСКИ РЕГИОН 2020-2024. Центар за развој на Североисточен плански регион. [Програма-за-развој-на-Североисточен-плански-](#)

- [регион-средена-Стратешки-цели-и-Мерки-НЕ-Е-ФИНАЛ-2.pdf](#)
- MPC (n.d). *Monastery of St. Joachim of Osogovo - Kriva Palanka*. Retrieved from: <http://www.mpc.org.mk/mpc/osogovskimanastir.asp>
- My Macedonia Blog. (n.d.). *Kokino Observatory – The Throne*. Retrieved from My Macedonia Blog. <https://mymacedoniablog.com/sightseeing/north-east-macedonia/kokino/>
- Nag, A. K. & Gilitwala, B. (2019). Social media and its influence on travel motivation and destination's image formation. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8(12), 3261-3267.
- Neumeier, S. & Pollermann, K. (2014). Rural Tourism as Promoter of Rural Development—Prospects and Limitations: Case Study Findings From A Pilot Projectpromoting Village Tourism. *Eur. Countrys.*, 6, 270–296.
- Nooripoor, M., Khosrowjerdi, M., Rastegari, H., Sharifi, Z., & Bijani, M. (2021). The role of tourism in rural development: evidence from Iran. *Geojournal*, 86, 1705-1719.
- Paresishvili, O., Kvaratskhelia, L., & Mirzaeva, V. (2017). Rural tourism as a promising trend of small business in Georgia: Topicality, capabilities, peculiarities. *Ann. Agrar. Sci.*, 15, 344–348.
- UN Tourism (2024). *Rural tourism*. World Tourism Organization (UN Tourism), United Nations agency. <https://www.unwto.org/rural-tourism>
- Petrevska, B., & Cingoski, V. (2021). Strategic Planning and Rural Tourism Development in North Macedonia. *Tourism and Hospitality Management*, 27(1), 89–104.
- Saxena, G., Clark, G., Oliver, T., & Ilbery. B. (2007). Conceptualizing integrated rural tourism. *Tourism Geogr.*, 9, 347-370.
- Shajn, N. & Finer, K. (2023). *Rural tourism*. Eu Parlament. Members' Research Service, PE 751.464.
- Stetic, S. (2012). Specific features of rural tourism destinations management. *J. Settl. Spat. Plan.*, 1, 131–137.
- Терзиќ, А., Димитров, Н., Петревска, Б., & Миливојевиќ, М. (n.d.). *Туристичката понуда на руралниот туризам во национални рамки: Република Северна Македонија и регионот на Јужна и Источна Србија* (3. глава). E-prints UGD. <https://eprints.ugd.edu.mk/30219/1/3.pdf>
- UNDP. (2020). *Local Development Assessment for the North-East Planning Region of North Macedonia*. United Nations Development Programme.
- UNESCO. (n.d.). *Archaeo-astronomical Site Kokino* (Tentative List). UNESCO World Heritage Centre. <https://haemus.org.mk/kokino-in-unesco/>
- Uysal, M., Sirgy, M. J., Woo, E., & Kim, H. L. (2016). Quality of life (QOL) and well-being research in tourism. *Tour. Manag.*, 53, 244–261.